

FTAMP/SRSTI/ГРНТИ 21.15.47

e-mail: Kairat_1966@list.ru
<https://orcid.org/0000-0003-3705-7097>
e-mail: elubaeva.ainur890@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0007-4701-6594>

ҚАЗАҚ ҰЛТЫНЫҢ БІРЕГЕЙЛІГІН САҚТАУДАҒЫ ИСЛАМ ДІНІНІҢ РӨЛІ

Затов Қайрат Айтбекович
Филос.ғ.д., профессор
Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті
университеті,
Алматы қ, Қазақстан

Адайхан Айнұр Қанатқызы
Нұр-Мұбарак Египет ислам
мәдениеті университеті,
Алматы қ, Қазақстан

دور الدين الإسلامي في الحفاظ على هوية الأمة الكازاخية

زاتوف قايرات آيتبيكوفيتش
دكتور في العلوم الفلسفية، أستاذ
الجامعة المصرية للثقافة الإسلامية
نور مبارك، ألماتي، كازاخستان

Адайхан Айнур Канатовна
الجامعة المصرية للثقافة الإسلامية
نور مبارك، ألماتي، كازاخستان

РОЛЬ ИСЛАМА В СОХРАНЕНИИ ИДЕНТИЧНОСТИ КАЗАХСКОЙ НАЦИИ

Затов Қайрат Айтбекович
Доктор философии, профессор
Египетский университет исламской
культуры Нур-Мубарака
Алматы, Казахстан

Адайхан Айнур Канатовна
Египетский университет исламской
культуры Нур-Мубарака
Алматы, Казахстан

THE ROLE OF ISLAM IN PRESERVING THE UNIQUENESS OF THE KAZAKH NATION

Zatov Kairat Aitbekovich
Doctor of philosophy, professor
Egyptian University of Islamic
culture Nur-Mubarak
Almaty, Kazakhstan

Adaikhan Ainur Kanatovna
Egyptian University of Islamic
culture Nur – Mubarak
Almaty, Kazakhstan

Аңдатпа: Бүгінде «бірегейлік» кең қолданыстағы ұғымдардың бірі. Соның ішінде діни бірегейлік ұлттық құндылықтарды қалыптастыруда маңызды феномен болып саналады. Мақалада қазақ халқының этникалық бірегейлігін сақтаудағы ислам дінінің рөлі көрсетіледі.

Шығу тегі бір, тарихы мен тілі ұқсас, сондай-ақ бір-біріне географиялық жақын орналасқан мемлекеттердің діни сенімі ортақ немесе ұқсас болып келеді. Орта Азияны мекендеген түркі тілдес халықтар арасында ислам дінінің кең таралуы осыны айғақтайды. Қазақ ұлтының әдет-ғұрыптар жүйесі де діни құндылықтармен ұштасқан. Қатаң климаттық аймақты мекендейтін ұлт үшін бірігіп өмір сүрудің маңызы зор. Ислам діні де ынтымақ пен ауызбіршілікке үндейді.

Өткен ғасырдағы отарлау саясаты қазақ халқын көпұлтты және көпконфессиялы елге айналдырды. Сондай-ақ тарихи, саяси үрдістер ұлттық және діни құндылықтар жүйесіне өзгерістер енгізді.

Қазақ халқының этникалық болмысын қалпына келтіру мақсатында «Рухани жаңғыру» бағдарламасы іске қосылды. Бұл жоба зайырлы мемлекетте толеранттылық бағытты негізге ала отырып, ұлттық сана мен діни феноменнің қайта өрлеуін көздейді.

Түйін сөздер: діни бірегейлік, ислам, қазақ, ұлттық феномен.

الملخص. تُعدُّ «الهوية» اليوم أحد المفاهيم الرئيسة المستخدمة على نطاق واسع. ومن بينها، تُعدُّ الهوية الدينية ظاهرة مهمة في تكوين القيم الوطنية. يتناول المقال دور الإسلام في الحفاظ على الهوية العرقية للشعب الكازاخستاني. البلدان التي تتشابه في الأصل والتاريخ واللغة، وكذلك البلدان الواقعة بالقرب من بعضها البعض جغرافياً، لديها معتقدات دينية مشتركة أو متشابهة. ويتجلى ذلك في انتشار الإسلام على نطاق واسع بين الشعوب الناطقة بالتركية التي تعيش في آسيا الوسطى. يتم أيضاً الجمع بين نظام عادات الشعب الكازاخستاني والقيم الدينية. العيش معاً مهم جداً للأشخاص الذين يعيشون في منطقة مناخية قاسية. كما يدعو الإسلام إلى التضامن والوئام. لقد حوّلت السياسة الاستعمارية في القرن الماضي الشعب الكازاخستاني إلى دولة متعددة القوميات والأديان. كما أحدثت العمليات التاريخية والسياسية تغييرات في نظام القيم الوطنية والدينية. تم إطلاق برنامج التجديد الروحي بهدف استعادة الهوية العرقية للشعب الكازاخستاني. وينصُّ هذا المشروع على إحياء الهوية الوطنية والظاهرة الدينية انطلاقاً من اتجاه التسامح في الدولة العلمانية. الكلمات المفتاحية: الهوية الدينية، الإسلام، الكازاخ، الظاهرة القومية، العرقية.

Abstract: Today, “identity” is one of the main concepts that is widely used. Among them, religious identity is considered an important phenomenon in the formation of national values. The article examines the role of Islam in preserving the ethnic identity of the Kazakh people.

Countries with the same origin, similar history and language, as well as countries located geographically close to each other, have common or similar religious beliefs. This is evidenced by the widespread spread of Islam among the Turkic-speaking peoples living in Central Asia. The system of customs of the Kazakh people is also combined with religious values. Living together is very important for people living in a harsh climate zone. Islam also calls for solidarity and harmony.

The colonial policy of the last century turned the Kazakh people into a multinational and multi-religious country. Also, historical and political processes have made changes to the system of national and religious values.

The «Spiritual Renewal» program was launched with the goal of restoring the ethnic identity of the Kazakh people. This project provides for the revival of national identity and religious phenomenon based on the direction of tolerance in a secular state.

Key words: religious identity, Islam, Kazakh, national phenomenon.

Аннотация: Сегодня «идентичность» - одно из основных понятий, которое широко используется. Среди них религиозная идентичность считается важным явлением в формировании национальных ценностей. В статье рассматривается роль ислама в сохранении этнической самобытности казахского народа.

Страны с одинаковым происхождением, схожей историей и языком, а также страны, расположенные географически близко друг к другу, имеют общие или схожие религиозные убеждения. Об этом свидетельствует широкое распространение ислама среди тюркоязычных народов, проживающих в Средней Азии. Система обычаев казахского народа также сочетается с религиозными ценностями. Совместная жизнь очень важна для народа, живущего в суровой климатической зоне. Ислам также призывает к солидарности и гармонии.

Колониальная политика прошлого века превратила казахский народ в многонациональную и многоконфессиональную страну. Также исторические и политические процессы внесли изменения в систему национальных и религиозных ценностей.

Программа «Рухани жаңғыру» была запущена с целью восстановления этнической идентичности казахского народа. Этот проект предусматривает возрождение национального самосознания и религиозного феномена на основе направления толерантности в светском государстве.

Ключевые слова: религиозная идентичность, ислам, казах, национальный феномен.

Кіріспе

XXI ғасырда жаһандық тенденциялар өзгеріп, қоғам модернизацияға басымдық беруде. Мұндай өзгерістер дін мен мемлекет аясында ғана емес, мемлекетаралық, тіпті континентаралық деңгейде өрбиде. Соның ішінде посткеңестік елдерде жаһандық бағытты ұстана отырып, мемлекет пен дін арақатынасын реттеуді көздейді. Орта Азия елдері мұсылмандық жолды ұстанатынын ескерсек, ислами құндылықтардың доминантты екенін байқаймыз. Алайда ТМД елдерінде дін мен дәстүрдің сабақтастығы біркелкі емес. Мұны сол мемлекеттерге тарихи факторлардың әсер етуі және қазіргі батыс елдерінің әлемдік экономикалық ықпалының артып отырғандығымен түсіндіруге болады. Әлеуметтік, эконо-

микалық, діни, мәдени т.б себептер Орта Азия елдерінің тарихы мен бүгінгі күніне әртүрлі қырынан ықпал етіп отыр.

Осы орайда, мақалада қазақ ұлтының бірегейлігін сақтаудағы ислам дінінің әсері талқыланады. Себебі XXI ғасырда жылдам қарқын алып келе жатқан өзгерістер қазақ еліне де әсерін тигізбей қоймады. Дәстүрлі мұсылмандық жолды ұстанумен қатар, толеранттылықтың үлгісін көрсетіп отырған ел ретінде ұлттық және діни бірегейлік институттары маңызды болып отыр. Ислам дінінің қазақ даласында таралуында ұлттық феноменнің рөлі жоғары болды. Көшпелі өмір салтын ұстанған қазақ халқы үшін ислам дінінің заңдары мен қағидалары ыңғайлы әрі тиімділігімен ерекшеленеді. Қатаң климаттық ортада өмір сүретін қазақ ұлты

үшін ауызбіршілік пен татулық маңызды формаға ие. Ислам діні де бірлікте болуды, бөлінбеуді өсиет етеді (Әділбеков, 2018).

Адам баласы дініне, ұлтына, жынысы мен шыққан тегіне қарамастан бірігіп өмір сүруге бейім етіп жаратылған. Әлеуметтік ортада оның саяси, мәдени, психологиялық, қоғамдық және діни қажеттіліктері өтеледі. Адамзаттың алғашқы қауымдық құрылыстан бастап осы күнге дейін жойылып кетпеуі, бірігіп жаудан қорғануы мен эволюциялық дамуының нәтижесі екені белгілі.

Мақалада қазақ ұлтының тұтастығына діннің ықпалы көрсетіледі. КСРО мемлекеті, оның ішінде Қазақстан да атеистік идеологияның ықпалында өмір сүрген. Өткен ғасырдың 90-жылдары басқа мемлекеттер секілді Қазақстан да өзін «тәуелсіз мемлекет» деп жариялады. Нәтижесінде діни еркіндікке қол жеткізілді. Саяси, экономикалық прогрестен бөлек, қазақ халқы үшін рухани құндылықтарды насихаттайтын ортақ идеология да қажет болды. Бұл қажеттілік рухани вакуумды толтыруда ерекше сезілген болатын.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында мәдени, діни, экономикалық, әлеуметтік тұрғыда әлсіз мемлекет үшін ислам діні үлкен үміт сыйлаған негізгі күштердің біріне айналды. Себебі ислам ғасырлар бойы қазақ халқының ұлттық болмысы мен салт - дәстүрінің қалыптасуына әсер етті. Тарихи факторлардың әсерінен кейде басымдыққа ие болса, кейбір кезеңдерде діннің ықпалы төмен болды. Десе де ислам рухани құндылықтардың өзегі саналып, осы күнге дейін өзектілігін жоймады. Мақаланың мақсаты қазақ халқының ұлт болып қалыптасуында діни бірегейліктің орны мен маңызды қырын ескере отырып, талдау жасау.

Тақырыпты тандауды дәйектеу және мақсат-міндеттері

Ислам діні қазақ ұлтының діни санасының қалыптасуына елеулі үлес қосты. Аңыз-әңгімелер, жыр-дастандар мен нақыл сөздерде, сондай-ақ халық арасында таралған мақал-мәтелдерде де діннің ықпалы байқалады. Ұлттық болмыс пен діни құндылықтар өзара байланысып, қазақ ұлтының бірегейлігін қалыптастырды. Отаршылдыққа дейін ислам діні қазақи менталитетпен синкреттелген болса, кеңестік жүйеде діннің ықпалы әлсіреді. Алайда діни құндылықтар баяулағанымен, халықтың санасынан өшкен жоқ. Керісінше, осы уақытқа дейін ғасырлар бойы жинақталған діни тәжірибе мен ұлттың дәстүрлі рухани құндылықтары идеологиялық тұтастық қызметін атқарып келеді.

Қазақ халқы көпұлтты және көп-конфессиялы мемлекет ретінде өзінің ұлттық және діни бірегейлігін айқындауы маңызды құбылыс болып саналады. Себебі Кеңестік кезеңде мәжбүрлі түрде қоныс аударған өзге ұлт өкілдерімен араласып, діни және ұлттық болмысы өзгеріске ұшырады. Десе де, Қазақстан толеранттылықтың жарқын үлгісін көрсете отырып, бейбітшілік пен келісімге негізделген бағытты таңдады. Осы орайда, ұлттық болмысты сақтауда діннің орны ерекше. Дін мемлекеттен бөлек болғанымен, халықтың болмысынан бөлінбейді. Дәстүрлі ислам түсінігінің астарында рухани мәдениет феномені, халықтың тарихы мен дүниетанымы жатыр.

ҚР-дың алғашқы Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан - 2050» стратегиялық жолдауында «қазақстандықтардың діни санасын елдің салт-дәстүрлері мен мәдени нормаларына сәйкес қалыптастыру» қажет екендігін атап өткен болатын. Дін мен дәстүр бірлігіне негізделген діни

сана қалыптастыру «Жаңа Қазақстан» құру идеясының бір бөлігі болып отыр (Әбдірәсілқызы, 2014: 12-13).

Ғылыми - зерттеу әдіснамасы

Мақалада дін мен ұлттың рухани сабақтастығына талдау жасай отырып, оның бүгінгі ұлттық бірегейлікке ықпалы көрсетіледі. Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізіне жүйелі-құрылымдық, тарихи-салыстырмалы талдау, индукция-дедукция, герменевтикалық және феноменологиялық тәсілдер қолданылады.

Негізгі бөлім

Ислам дінінің Орта Азияға таралуы тұрмыстық өзгерістермен бірге рухани серпіннің пайда болуына әсер етті. Себебі ислам дінінің географиялық аумағы кеңейген сайын, өзге әлеуметтік-мәдени түсініктермен бетпе-бет келді. Қазақ ұлты өзінің тұрмыс-тіршілігінде, әдет-ғұрпында ата-баба жолымен жүріп, ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан өзіндік ерекшелігі бар ұлт болып саналады. Ислам дінінің таралуымен дәстүрлі құндылықтар жойылмай, керісінше діннің аясында жаңаша реңге ие болды. Дәстүрлі құндылықтар тіліне, ұлтына, шыққан тегі мен дініне қарамастан адамзат үшін ортақ құбылыс.

Алтайдан Каспийге дейінгі аралықта көшпелі өмір салтын ұстанған қазақ ұлты үшін негізгі алғышарт-бірігіп өмір сүру болатын. Соның нәтижесінде ұлттық бірегейлігін қалыптастыра отырып, оны атадан балаға мирас етіп қалдырды. Ұлттық болмысын сақтауда ислам дінінің рөлі ерекше болды. Себебі қазақ халқының рухани-материалдық қажеттіліктері шариғатпен үйлесім тапты.

Бірегейлік ұғымы дәстүрлі исламды ұстанушы қазақ қоғамы үшін жат түсінік емес. Қазақ ұлтының діни бірегейлігінің

дамуына мынадай факторлар әсер етті. Эмблемалар, белгілер мен таңбалар, шығу тегі туралы аңыздар мен мифтердің ұқсас болуы, тарихи-діни сана, ұжымдық сана, діни элементтерді ортақ құндылық санау, діни тұлғаларды құрметтеу, ортақ территорияның болуы, діни-туыстық қатынасты сақтауға тырысу, салт-дәстүр, мәдени-діни элементтер, географиялық территория мен тарихтың ортақ болуы діни бірегейліктің қалыптасуында үлкен рөл атқарды. Ғасырлар бойы қалыптасқан діни атрибуттар уақыт өте түрлі формаға енуі немесе алғашқы формасын сақтап қалуы ықтимал. Бұл діннің өміршендігі мен оның ізбасарлары үшін тұрақтылық пен сенімділіктің кепілі саналады (Бектенова, 2017: 65).

Қазақ халқы рулық таңбалануымен ерекшеленеді. Сол таңба арқылы өзінің қазақ ұлтынан екендігін білдірді. Осындай руаралық ерекшеліктер арқылы кімнің қай жүзге, қай руға жататыны анықталған. Елдің тұтастығына қауіп төнгенде рубасылары жиналып, кеңес өткізіп, жоспарлы түрде әрекет еткені тарихтан белгілі. Ислам дінінің қазақ ұлты тарапынан қолдауға ие болуы нәтижесінде дәстүрлі құндылықтар шариғат нормаларымен бекітілді. Сондай ақ хадисте *«Жамағатпен бірге болыңдар, бөлінуден аулақ болыңдар, шын мәнінде шайтан жалғызбен бірге, екі адамнан алыс, кімде-кім жәннәттың рахатын қаласа, жамағатпен бірге болсын»* (Тирмизи, 465) деген.

Жер үшін соғысудың астарында дін, тіл, ұлтын сақтау мәселелері тұрғаны анық. Алтайдан Каспийге дейін созылған қазақ ұлтының территориясында діни білім әртүрлі тарады. Діни сауаты бар молдалар ел ішінде шариғат нормаларын халыққа түсіндіре отырып, елдің рухани азығын арттыруға үлес қосты. Соның

нәтижесінде халықтың тұрмыс тіршілігі діни нормалар негізінде қалыптасты.

Орта ғасырларда бірыңғай мәдени рухани кеңістікте өмір сүрген Орта Азия елдерінің ішінде Бұқара, Самарқан жерінен бастау алған діни оқу ордалары, Сайрам, Түркістан, Сауран, Сығанақ секілді Ұлы Жібек Жолы бойында жалғасын тапты (Әбдірәсілқызы, 2014: 18).

Еуразияның орталық бөлігінде орналасуы, сондай ақ территорияның басым бөлігі құрғақ және қоңыржай суық, ал оңтүстік өңірдің керісінше ыстық болуы қазақ халқының климаттық ерекшелігін көрсетеді. Ауа райының жыл мезгіліне сай өзгеріп отыруы қоғамды табиғатпен үндесуге итермелейді. Көшпелі өмір салтын ұстанатын ел үшін жаз жайлау мен қыс қыстауда мал – жанын аман сақтау мақсатында бірігу өте маңызды саналды. Мемлекеттің тұтастығын жүйелеген «Жеті жарғы», «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» атты заңдар жинағы елдің әлеуметтік экономикалық өмірінде маңызды орын алды. Бұл заңдар ислам дінінің нормалары мен қазақи әдет-ғұрып негізіне сүйенді.

Соның ішінде этикалық нормалардың бұзылуымен байланысты елден қуу жазасы ауыр жазалардың бірі саналды. Бұл көбінесе халық арасында бүлік туғызушылар, сондай ақ хан мен билеушілерге қарсы адамдар үшін қолданылды. Елінен, руынан қуылудың ауыр жаза саналу себебі сол кезең үшін өмір сүру мүмкіндігінің аздығымен түсіндіріледі. «Бірлігі бар ел озады, Бірлігі жоқ ел тозады» деп ел билеушілері халыққа ұдайы қоғамның тұтастығын үндеп отырды. Соның нәтижесінде ұлан ғасыр байтақ жер тарихы, салт-дәстүрі, рухани құндылықтармен бірге осы ғасырға жеткеніне куәміз.

Бірегейлік ұғымы дәстүрлі исламды ұстанушы қазақ қоғамы үшін жат түсінік

емес. Тұрмыс тіршілігінен хабар беретін ұлттық киімдері ыңғайлылығы мен қоса діни атрибуттармен де ерекшеленеді. Бұл ұлттық болмыстың діни феноменмен астасып жатқандығын көрсетсе керек.

Ф.Фукуяма өзіңді үлкен нәрсеге тиесілі сезіну адамның табиғи қажеттілігі. Сол арқылы тұлға өзін қауіпсіздік сезінеді. Ұлттық және діни ерекшеліктер тұлғаны жалғыздық сезімінен арылтады. Сондай-ақ діни топ ішінде «өзгелерді» емес тек өз құндылықтарын маңызды санауға итермелейді (Фукуяма, 2019: 75).

Кез келген қоғам үшін базалық қажеттіліктерді өтеу арқылы қолайлы жағдай жасау, ұрпағын сақтау, сондай-ақ өмірге қатер төндіретін жағдайларда бірлесіп әрекет ету арқылы тірі қалу үшін күресу адамзаттың бірлесіп өмір сүруге деген әлеуметтік қажеттілігі. Уақыт өте адам баласының қажеттілігі өзгеріп, жаңа формаға ие болғаны белгілі. Экономикалық, саяси ахуалдың тұрақсыздығы, халықтың тұрмыс – тіршілігін өзгеріске ұшыратты.

Бұдан басқа урбанизация процесі ұлттар мен ұлыстарды біріктіруді жеделдетті. Бірлесіп өмір сүруге мүдделі болудың нәтижесінде адамзат тарихында елеулі өзгерістер орын алды.

Өткен ғасырдың 90-жылдары Қазақстан Тәуелсіздікке қол жеткізгенімен, әлеуметтік, экономикалық, діни, саяси қиындықтар ұлттық болмысты қайта жаңғыртуға мүмкіндіктер бермеді. Осы сәтті тиімді пайдаланғысы келген өзге дін өкілдері алыс – жақын шет елдерден ағылған миссионерлер, уағызшылар елдің тұтастығына селкеу түсірмей қоймады. Ел азаматтарының нақты діни білімі болмаған соң өзге елде оқыған «ұстаздардың» біліміне назар салып, кей тұста ел тұтастығына қауіп төнген жағдайлар да

кездесті. Қазақ ұлты үшін мұсылмандық сауаттың болуы мен салт-дәстүрді өзара сабақтастыру осы күнге дейін маңызды саналады. Мұның астарында діни психологиялық фактор да бар. Бір дінге тиісті болу мен оның канондарын ұстану, сол ортаның талаптарына сай болуға тырысу бірегейліктің бір көрінісі. «Identity» сөзінің нақты қазақша аудармасы болмаса да, бірегейлік, барабарлық, сәйкестік деген жанама мағыналары ұлттың ынтымақ пен ауызбіршілігін сипаттайды.

Хадис шәрифте де «Мен сіздерге көпшілікпен бірге болуды өсиет етемін. Бөлінуден аулақ болыңыздар» десе, қазақ халқы «Бөлінгенді бөрі жейді» деп хадисті қуаттайды. Ұлттық кодты сақтай отырып, келешек ұрпаққа материалдық және рухани құндылықтарды жеткізуді мақсат еткен тарихи жол болашақтан үміт үзбей, қараңғылықтан жарыққа ұмтылды.

Осы тұста бірегейлік ұлттың өмір сүруі мен дамуының қозғаушы күші, рухани жағдайын қамтамасыз ететін мемлекеттік құрал болып та саналады. Алайда қазіргі таңда діни құндылықтар модернизацияның ықпалындағы қоғам үшін қаншалықты маңызды екенін нақты айту қиын. Себебі қоғамда ұлттық және діни мүддені жоғары қоятындар мен төмен санайтындар, мемлекеттік тілді құрметтейтіндер мен құрметтемейтіндер, дәстүр мен моральды сақтайтындар мен сақтамайтындардың бар екенін ескеру маңызды. Яғни бірегейлік сезімі халық арасында бірдей деңгейде дамымағанын ескеру қажет.

Дін мен салт дәстүрдің қоғамда көрініс табуы отбасылық құндылықтар арқылы жүзеге асады. Ата - ананың ұлттық және діни феноменге көзқарасы баланың рухани болмысына әсер етеді. Жоғарыда айтқанымыздай, ислам дінін қазақ халқы өзінің салт-дәстүрімен са-

бақтастыра білді. Қоғамдық қатынастар мен отбасы институты діннің бірегейлігін сақтауда маңызды орын алатынын көрстеуде. Дін мен дәстүрдің халық арасында таралуы нәтижесінде кей дәстүрлер қолданыстан шығып қалса, кейбірі жаңа форматқа ие болды. Бұл қазақ ұлты үшін діни бірегейлікті сақтаудағы маңызды факторлардың бірі болып саналады.

XX ғасырда географиялық, саяси ахуалдың әсерінен қазақ жерінде ұлттық және діни әралуандық тенденциясы пайда болды. Соғыс, ашаршылық, репрессия, жер аудару, орыстандыру (русификация) саясаты, тың игеру, геноцид, т.б. себептер қазақ ұлтының негізгі болмысына әсер етті. Тарихи, мәдени, діни құндылықтардың халық санасынан әлсіреуі ұлттық трагедияға айналды. Патшалық ресей қазақ жерінде ислам дінінің таралуына барынша кедергілер жасады. Діни қысымның ерекше түрі шоқындыру саясаты болатын. Алайда қазақ халқы мұсылмандық болмысынан ажырамай келер ұрпаққа дінді аман сау жеткізе білді.

Өткен ғасырда Орта Азия және Қазақстан мұсылмандарының діни басқармасының құрылуы халыққа серпін әкелген негізгі күштердің бірі саналды. Алайда орталығы Ташкентте болғандықтан қазақ халқының рухани өміріне ықпалы төмен болды. Сондай-ақ діни басқарма Кеңестік жүйенің қатаң бақылауында болып, негізгі мақсатына жетуде үлкен кедергілерге тап болды. Нәтижесінде өз межесіне жетпей, діннің әлсіреуіне әкеліп соқты (Байтенова, 2011: 29-30).

Өткен ғасырдың 90-жылдары қазақ халқының тәуелсіздігімен бірге, діни көзқарасы да жаңа форматқа ие болды. 1990 жылғы 12-қаңтарда өткен Қазақстан мұсылмандарының тұңғыш құрылтайында дербес Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы құрылды. Басқарманың мақ-

саты ислам дінін халық арасында дұрыс насихаттау мен діни ритуалдарды ханафи мазһабы негізінде жүзеге асыру арқылы Қазақстан мұсылмандарының бірлігін сақтауға үлес қосу болып табылады. Себебі дін мен дәстүрдің сабақтастығы мемлекет тұтастығының кепілі (М.Исхан, 2020).

Жаһандық тенденциялар мен қоғамдық құндылықтардың өзгеруі жаңа ғасырда бірегейліктің маңыздылығын көрсетуде. Әлемдік деңгейде маңызды зерттеушілердің бірі Тәджфел мына мәселеге назар аударады. Тұлға бала күнінде ересектермен бірге өз дініне сай ритуалдарды орындауы мүмкін. Мешіт, шіркеу немесе синагога секілді қасиетті орындарға бару баланың бойында алғашқы діни түсініктерді қалыптастырады. Алайда тұрақты діни көзқарас ержеткен соң ғана жүзеге асады. Отбасының діндар не діндар болмауы тұлғаның діни бірегейлігін анықтауда басты рөлді атқарады. Дегенмен мәдениетаралық қатынастар мен әлеуметтік факторлардың есебінен индивидте діни конверсия да орын алуы ықтимал. Осы орайда Тәджфел бала күнгі діни көзқарас пен ержеткен кездегі діни бірегейліктің айырмашылықтары болатынын алға тартады. Оған себеп діни еркіндік. Мысалы, баланы мешітке, шіркеуге немесе тағы да сондай діни ортаға апару көп жағдайда баланың еркінен тыс жүзеге асады. Өсе келе тұлға ата-анасының көрсеткен бағытын ұстануы мүмкін, сондай-ақ өз бетінше бағдарын ауыстыруы да ықтимал (Ставропольский, 2011: 4-5).

Мемлекеттік деңгейде маңызды акцентке ие болған дінді ұстанушылар халық санының басым бөлігін құрайды. Себебі тарихи тұрақтылыққа негізделген дін қоғам үшін қауіпсіздік сезімін сыйлайды. Қазақ ұлты үшін де ислам діні осындай критерийге ие. Діни атрибуттар

мен символдар, ритуалдар мен сакралды деп саналған элементтер бірегейліктің негізгі ерекшелігі болып саналады. Діни бірегейліктің қалыптасуы мен дамуына ұзақ тарихи процесстер де әсер етпей қоймайды. Ислам діні ғасырлар бойы қазақ менталитетімен етене араласып, ұлттық болмыстың қалыптасуына үлесін қосты. Бір біріне географиялық жақын мемлекеттер де дін, тіл, салт-дәстүрлік қырынан ұқсас болып, ортақ діни сенімге ие болу үрдісі жиі кездеседі. Орта Азия елдерінде ислам дінінің басымдыққа ие болуы соны айғақтайды. Осылайша бір ұлттың діни бірегейлігінің қалыптасуы сол елдің тарихынан бастау алады. Ұжымдық сана мен діни мүдделердің тоғысуы бір орында тұралап қалмаған жағдайда діни бірегейліктің белгілері айқын көріне бастайды.

Бірегейлікке қатысты гуманитарлық ғылым салалары әртүрлі анықтама береді. Әлеуметтану ғылымында бірегейлік өзгенің тұлғалық қасиетін өз бойына сіңіру десе, психология бірегейлену қоғамдағы белгілі топқа не жеке адамға психикалық реакция арқылы ұқсауға тырысу дейді. Яғни тұлға ортаға бейімделу мен өз орнын айқындау мақсатында қоғамдық нормаларға сай болуға әрекет жасайды. Сондай-ақ әдеби шығармалар мен тарихи кинолардағы кейіпкерлер бірегейліктің дамуына үлес қосады. Себебі мәдениет және ұлт қайраткерлері халықтың өткені мен бүгінгі күнінен хабар береді. Соның нәтижесінде тұлғаны қоғамның тұрақты параметрлеріне қарай бейімдеп, ұлттық болмыстың феноменін қалыптастыруға үлесін қосады (Ғабитов, 2024: 9-10).

Посткеңестік елдерде тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап КСРО символдарының орнына ұлттық, діни рәміздерді енгізу тенденциясы басталды. Ұлттық, діни, мәдени құндылықтарды

қайта жаңғырту мемлекет деңгейінде жүзеге асты. Осы мақсатта ҚР-дың алғашқы президенті Н.Ә.Назарбаев халыққа «Рухани жаңғыру» бағдарламасын ұсынды. Бағдарламаның мақсаты тарихи, этномәдени туындыларды қалпына келтіру, қоғамды шоғырландыру мен ұлттың рухани құндылығын жаңғыртуға негізделген. Бағдарлама аясында «Қазақстанның киелі географиясы» жобасы іске қосылды. Бұл жоба мемлекеттің тарихы мен мәдениетін, сондай-ақ символикалық киелі жерлерін дәріптеу мен сақтауды көздейді (akorda.kz, 2017).

Зайырлылық концепциясы негізінде құрылған Қазақстан мемлекеті ұлттық құндылықтарды жаңғыртумен қатар, жаһандану аясында дамыған 30 елдің қатарына енуді мақсат етіп отыр. Діни плюрализмді шектеуде ұлттық және діни құндылықтарды насихаттау мемлекеттің негізгі басым бағыттарының бірі саналады. Қазақстан көпұлтты және көпконфессиялы мемлекет екенін ескерсек, мұсылман бірегейлігін сақтауда біршама қиындықтардың бар.

Қазіргі дінтану ғылымында діни бірегейліктің қалыптасуына әлеуметтік-мәдени және саяси факторлардың да ықпалы зор. Қоғамның рухани негізін нығайту және дәстүрлі отбасылық құндылықтарды насихаттау ұлттық және діни алауыздықтың алдын алары сөзсіз. Сондай – ақ ғасырларға созылған тарихи, қым-қуыт кезеңдердің нәтижесінде пайда болған көптілді және көпэтносты мемлекеттің діни бірегейлігінің берік болуын қамтамасыз ету әрбір азаматтың мемлекеттік борышы (Маймақов, 2012: 198 б).

Қорытынды

Әр ұлт өзінің негізгі идентификациясын сақтап қалуға тырысуы табиғи құбылыс екені ақиқат. Төлтума тарихы, діні,

тілі мен әдет-ғұрып жүйесі, сондай-ақ географиялық аумағы ұлттық болмысты айқындайды. Орта Азия территориясын мекендейтін түркі тілдес халықтар үшін ислам дінінің орны ерекше. Көпғасырлық тарихы бар қазақ ұлты да салт-дәстүрлер жүйесін мұсылмандық негізде қалыптастырды. Мақалада қазақ ұлтының рухани және материалдық құндылықтары шариғи түсініктермен үйлесім тапқандығы көрсетілді.

Алтайдан Каспийге дейінгі территорияда көшпелі өмір салтын ұстанған ұлт үшін ауызбіршілік тұрмыстық қажеттілік саналды. Себебі қатаң климат пен ауа-райының тұрақсыздығы халықты бірігуге итермеледі. Сондай-ақ діни құндылықтар дәстүрлі әдет-ғұрып жүйесімен үйлесім тапты. Бұқара мен Самарқаннан бастау алған діни білім беру үрдісі Ұлы Жібек Жолы бойындағы Сайрам, Сауран, Тараз, Сығанақ секілді қалаларға тарады. Осылайша көпғасырлық тарихи үдерістің нәтижесінде ұлттық болмыс пен діни сана қалыптасты.

XX ғасырдағы Патша үкіметі жүргізген тоталитарлық жүйе қазақ халқының діни және ұлттық құндылықтарын әлсіретті. Соғыс, ашаршылық, тың игеру, орыстандыру саясаты мен өзге де тарихи факторлар қазақ жерін көпұлтты және көпконфессиялы мемлекетке айналдырды. Бұл пүдерістердің қазақ ұлтының діни бірегейлігіне кері әсері еткендігі туралы тұжырым жасалды.

Бүгінде Қазақстан Республикасы зайырлы мемлекет ретінде танылып, толеранттылық бағытқа басымдық беруде. Осы орайда ұлттық болмыс пен діни құндылықтарды қайта қарау жаһандану кезеңіндегі мемлекет үшін маңызды қадам. Дәстүрлі ислами құндылықтар мен заманауи модернизациялық тенденциялар арасындағы балансты сақтау мемлекет тұрақтылығының кепілі.

Әдебиеттер

1. Әділбеков, Х. (2018). <https://www.muftyat.kz/kk/nasihat/zhuma-minberi/2018-01-10/21881-islamdayi-bauyirmashyildyi-negzder/>
2. Әбдірәсілқызы, А. (2014). Дін. Дәуір. Дәстүр: зерттеулер, мақалалар, сұхбаттар. – Алматы: Баспалар үйі. – 296 б
3. Байтенова, Н.Ж., Рысбекова, Ш.С., Құрманалиева, А.Д. және т.б құраст (2011). Қазақстандағы діндер. Оқу құралы. Алматы: Қазақ университеті. – 244 б
4. Бектенова, М.К. (2017). Феномен исламской идентичности в постсекулярном обществе: казахстанские реалии. Алматы, – 135 с
5. Ғабитов, Т.Х. (2024). Қазақ елі: ұлттану тәжірибесі. монография. Алматы. – 275 б.
6. Исахан, М. (2020). «САДУМ қалай құрылды?» «Мұнара» газеті, №2
7. Маймақов, Ғ. (2012). Қазіргі заманғы дінтану негіздері. Алматы. – 235 б.
8. Ставропольский, Ю.В. (2011). «Минимальная групповая парадигма» в теории социальной идентичности Тэджфела Г.
9. Тирмизи. Хадистер жинағы. 4-т. 465 .
10. Фукуяма, Ф. (2019). Идентичность. Стремление к признанию и политика неприятия. Москва. Альпина. – 198.
11. www.akorda.kz

References

1. Adilbekov, X. (2018). <https://www.muftyat.kz/kk/nasihat/zhuma-minberi/2018-01-10/21881-islamdayi-bauyirmashyildyi-negzder/>
2. Abdrasilovna, A. (2014). Din. Dáýir. Dástúr: zertteýler, maqalalar, suhbattar. [Religion. The era. Tradition: research, articles, interviews]. - Almaty: House of publishing houses. – 296 P
3. Baitenova, N. zh., Rysbekova sh.s., Kurmanaliev, A.D., etc.kurast (2011). Qazaqstandaғы dinder. [Religions in Kazakhstan]. Training manual. Almaty: Kazakh university, 2011-244 P
4. Bektenova, M. K. (2017). Fenomen ıslamskoı identichnosti v postsekýliarnom obshestve: kazahstanskıe realıı. [The phenomenon of Islamic identity in the postsecondary community: Kazakhstan's reality]. Almaty, - 135 C
5. Fukuyama, F. (2019). Identichnost. Stremlenie k priznaniyú i politika nepriyatıa. [Identity. Stress for the creation and policy of non-proliferation]. Moscow. Alpina. – 198 P.
6. Gabitov, T. H. (2024). Qazaq eli: ulttaný tájiribesi. monografiya. [Kazakh Eli: experience of national studies. Monograph]. Almaty. – 275 P.
7. Isahan, M. (2020). SADÝM qalaı quryldy?» [«How was SADUM formed?»] Newspaper «Tower», №
8. Maimakov, G. (2012). Qazirgi zamanғы dintaný negizderi. [Fundamentals of modern religious studies]. – Almaty.
9. Stavropolsky, Yu.V. (2011). «Minimalnaia grýppovaya paradiğma» v teorıı sotsialnoı identichnosti G.Tedjfelá [«Minimum group Paradigm» in the theory of social identity G. Tejfelá.]
10. Tirmizi. Hadister jınaғы. [Collection of hadiths]. Volume 4. 465 P.
11. www.akorda.kz